

Nizami ADIŞİRİNOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

ORCID: 0009-0003-0865-2855

e-mail: drnizami1983@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2023.2.94>

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA DÖYÜŞ MƏRASİMLƏRİ

Xülasə

“Kitabi-Dədə Qorqud” ümumtürk epik dastan təfəkkürünün şah əsərlərindən biridir. Məlum məsələdir ki, qəhrəmanlıq dastanlarında qəhrəmanın fəaliyyəti, səfərləri, döyüşləri, qələbələri əsas məsələ kimi diqqət çəkir. Bu mənada qəhrəmanlıq dastanlarında döyüşə hazırlıqla bağlı, döyüşün təşkili, döyüşün gedişi ilə bağlı, o cümlədən döyüşdən sonra keçirilən mərasimlər maraq doğurur. Məqalədə dastanda olan döyüş ritualları ilə bağlı bu məqamlar diqqətə çatdırılır. Oğuz igidləri düşmənle döyüşdən əvvəl hər zaman “*arı sudan abdəst alır. Ağ alını yerə qoyub iki rükət namaz qılır. Adı gözəl Məhəmmədə salavat gətirir. Allaha sığınır və Allahdan kömək umaraq düşməne hücum edir*”. Dastanın bir çox boylarında döyüşdən əvvəl bu mərasimin icrası bunun bir ritual olmasını təsdiqləyir. Oğuz igidləri döyüşə hazırlaşarkən, döyüşdən qabaq mütləq “*alaylar bağlanır*” və *qoşunlar müəyyən nizama uyğun düzülürdü*. Bundan sonra “*borular çalınır, davullar dögülürdü*”. Bu mərasim bəzən dastan mətnlərində “*kösuruldu, boru ötdü*” şəklində də ifadə olunur. Döyüşə başlayanda isə oğuzlar “*gümbür-gümbür nəqaralar dögürlər. Burması altın tac borular çalılırlar*”. Dastanda müşahidə edilən hər b mərasimlərdən biri də türkün qədim döyüş texnikası ilə bağlıdır. Oğuz qəhrəmanları döyüşdə aypara şəklini almaqla *düşməne 3 fərqli istiqamətdən – sağdan, soldan və mərkəzdən hücum edirdilər*. Dastanda işlənən döyüş rituallarından biri də “*qırım*”la bağlıdır. Buna dastanın bir neçə boyunda rast gəlirik. Döyüş meydanında qarşılaşan qəhrəmanlar özlərinə döyüşmək üçün qarşı tərəfdən rəqib(qırım) seçərdilər. Bu qarşılaşma döyüş başlamazdan əvvəl keçirilirdi və döyüşün taleyini həll edirdi. Dastanda işlənən “*taraqa çatlatmaq*” ifadəsi də döyüşdən əvvəl tərəflərin bir-birini qorxutmaq üçün etdikləri hər bə-zorba kimi başa düşülməlidir. Dastan boylarında döyüş ritualı ilə bağlı daha bir maraqlı məqam “*oğuz bəgləri qalaba toyum oldu*” ifadəsinin işlənməsidir. Bu ifadə döyüşdən sonra icra edilən hər b mərasiminin dastanda daşlaşmış qalığıdır. Oğuzların hər b qanunlarına görə, döyüşdən sonra əldə olunan *qənimətdən* mütləq Bayındır xana da pay ayırır, “*pəncik çıxarırdılar*”. Döyüş əsnasında aman diləyib təslim olan düşməne toxunmazdılar. Əsirlərlə ədalətli davranırdılar. Hətta dastan qəhrəmanları ən xoş günlərində bəzən qulları azad edirdilər. Və ən əsası oğuz igidləri qələbədən sonra mütləq öz yurdlarına geri qayıdırlar.

Açar sözlər: *döyüş, ritual, toyum, qırım, taraqa, pəncik, epos, Dədə Qorqud*

Nizami ADISHIRINOV

BATTLE CEREMONIES IN "KITABI-DADE GORGUD"

Summary

"Kitabi-Dede Gorgud" is one of the masterpieces of all-Turkish epic thinking. It is known that in heroic epics, the hero's activities, journeys, battles, and victories are the main issues. In this sense, in heroic epics, the preparations for the battle, the organization of the battle, the progress of the battle, including the ceremonies held after the battle are of interest. In the article, these points regarding the battle rituals in the epic are brought to attention. Oghuz braves always "bee ablutions from water" before the battle with the enemy. He puts his white forehead on the ground and prays two rakats. The name brings blessings to the beautiful Muhammad. He takes refuge in God and attacks the enemy hoping for God's help." The performance of this ceremony before battle in many parts of the saga confirms that it was a ritual. When Oghuz braves were preparing for battle, before the battle, "regiments were closed" and the troops were lined up according to a certain order. After that, "pipes were played and drums were beaten." This ceremony is sometimes expressed in epic texts in the form of "kose hit, pipe passed". When the battle begins, the Oghuz "beat drums". They play pipes with golden crowns. One of the military ceremonies observed in the saga is related to the ancient fighting technique of the Turks. Oghuz heroes attacked the enemy from 3 different directions – from the right, left and center, taking the shape of a crescent in battle. One of the battle rituals used in the saga is related to "crime". We find this in several chapters of the saga. The heroes who met on the battlefield would choose an opponent from the other side to fight. This encounter took place before the battle began and decided the fate of the battle. The expression "to crack the comb" used in the saga should be understood as the bullying that the parties do to scare each other before the battle. Another interesting point related to the battle ritual in the epic is the development of the phrase "Oghuz Begs became my wedding". This phrase is a fossilized remnant of the military ceremony performed after the battle. According to the military laws of the Oghuzs, the Bayindir Khan must share the spoils obtained after the battle, and "they took out pancik". During the battle, they would not touch the surrendering enemy. They treated the captives fairly. Even the epic heroes sometimes freed slaves in their best days. And most importantly, after the victory, the Oghuz heroes definitely return to their homeland.

Keywords: *battle, ritual, wedding, crime, taraga, pancik, epos, Dede Gorgud*

Низами АДЫШИРИНОВ

БОЕВЫЕ ЦЕРЕМОНИИ В "КИТАБИ-ДАДЕ ГОРГУД"

Резюме

«Китаби-Даде Горгуд» – один из шедевров общетюркского эпико-эпического мышления. Известно, что в героических эпосах главными вопросами являются деятельность героя, его путешествия, сражения и победы. В этом смысле в героических эпосах представляют интерес подготовка к битве, организация боя, ход битвы, в том числе и обряды, проводимые после битвы. В статье обращено внимание на эти моменты, касающиеся боевых обрядов в эпосе. Огузские храбрецы всегда перед схваткой с врагом совершают «пчелиное омовение из воды». Он опускает свой белый лоб на землю и совершает молитву в два ракаата. Имя приносит благословение прекрасному Мухаммеду. Он прибегает к Богу и нападает на врага, надеясь на Божью помощь». Совершение этого обряда перед битвой во многих частях саги подтверждает, что это был ритуал. Когда огузские храбрецы готовились к битве, перед битвой «полки смыкались» и войска выстраивались в определенном порядке. После этого «играли на свирели и били в барабаны». на барабанах». Они играют на свирели с золотыми коронами. Один из воинских церемоний, наблюдаемых в саге, связан с древней боевой техникой тюрков. Герои-огузы атаковали врага с 3-х разных направлений – справа, слева и по центру, принимая в бою форму полумесяца. Один из используемых в саге боевых ритуалов связан с «преступлением». Мы находим это в нескольких главах саги. Это столкновение произошло до начала битвы и решило судьбу битвы. Выражение «расколоть гребень», использованное в саге, следует понимать как издевательство, которое стороны делают, чтобы напугать друг друга перед битвой. Еще одним интересным моментом, связанным с боевым ритуалом в эпосе, является развитие фразы «Огузбеки стали моей свадьбой». Эта фраза представляет собой окаменелый остаток воинской церемонии, совершавшейся после битвы. По военным законам огузов Байындыр-хан должен был разделить добычу, добытую после битвы, и «вынесли панчик». Во время боя они не тронули сдавшегося врага. С пленными обращались справедливо. Даже эпические герои иногда освобождали рабов в свои лучшие дни. И самое главное, после победы огузские богатыри обязательно возвращаются на родину.

Ключевые слова: битва, обряд, свадьба, преступление, тарага, панчик, эпос, Деде Горгуд

Giriş: Fritz Neumarkın belə bir ifadəsi var ki, “türkləri tarixdən çıxartsaq, ortada tarix deyə bir şey qalmaz” (Aydoğan 2006: 5). Doğrudan da, qədim dövr və orta dövr tariximizin, mədəniyyətimizin elə bir mərhələsi yoxdur ki, Oğuzlar haqqında dastanlar oraya nüfuz etməsin (Əsgər 2022: 5). Oğuzlar haqqında dastanlar şifahi xalq yaradıcılığımızın ən mühüm hadisələrindən biri kimi, həm də türkün qəhrəmanlıq salnaməsi, külliyyatıdır. Çünki türkün tarixini qılınısız və sözsüz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Folklorşünas alim Məhərrəm Qasımlı yazır ki, “bütün tarixi dövrlərdə türk oğlu qılınıc qolunun, sazı isə ürəyinin davamı

bilmişdir” (Qasımlı 2003: 117-118). Bu mənada, “Kitabi-Dədə Qorqud” da ümumtürk epik dastan təfəkkürünün şah əsərlərindən biri sayıla bilər desək, mübaligə etmiş olarıq. Təsadüfi deyil ki, böyük türk alimi Fuad Köprülü də bu fikri təsdiqləyərək demişdir ki, bütün türk ədəbiyyatını tərzinin bir gözünə, “Dədə Qorqud”u digər gözünə qoysaq, “Dədə Qorqud” ağır gələr. “Dədə Qorqud” dastanı türk xalqları ilə oxşar təfəkkür tərzinin və ortaq həyat tərzinin məhsulu olduğu üçün dastan mətninin dərin qatlarında türkün əski mifoloji dünyagörüşünü əks etdirən bir çox ritualların poetik ifadəsini görürük.

Dastan XI əsrdə yazıya alınarkən katiblərin müdaxiləsi nəticəsində sonradan islamla bağlı bir çox məsələlər də dastan mətnlərinə əlavə olunmuşdur. Akademik Nizami Cəfərov dastana sonradan edilən bu əlavələri dastanın əsas ideya-istiqamətlərindən biri hesab edir (Cəfərov 1999: 62). Lakin dastan mətnlərində islami motivlərlə yanaşı, türkün əski dünyagörüşünün ifadəsi olan bir çox mərasimlər də maraq doğurur. Belə mərasimlərdən biri dastan mətnlərində işlənən döyüş mərasimləri ilə bağlıdır. Məlum məsələdir ki, qəhrəmanlıq dastanlarında qəhrəmanın fəaliyyəti, səfərləri, döyüşləri, qələbələri hər zaman əsas məsələ kimi diqqət mərkəzində olur. Bu mənada qəhrəmanlıq dastanlarında döyüşə hazırlıqla bağlı, döyüşün təşkili, döyüşün gedişi ilə bağlı, döyüşdən sonra keçirilən mərasimlər maraq doğurur. Məqalədə dastanda olan döyüş ritualları ilə bağlı bir neçə məqamı qeyd etmək istəyirik.

Tədqiqat: Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, oğuz igidləri düşmənlə döyüşdən əvvəl hər zaman “arı sudan abdest alır, alnını yerə qoyub iki rükət namaz qılırlar. Adı gözəl Məhəmmədə salavat gətirir. Allaha sığınır və düşməne ondan kömək umaraq hücum edir”. Dastanın bir çox boylarında müşahidə olunması bunun bir ritual olmasını təsdiqləyir.

Oğuz igidləri döyüşə hazırlaşarkən, döyüşdən qabaq mütləq “*alaylar bağlanır*”(KDQ 2004: 169) və qoşunlar müəyyən nizama uyğun düzülürdü. Bundan sonra “*borular çalınır, davullar döğülürdü*”(KDQ 2004: 169). Bu mərasim bəzən dastan mətnlərində “*kös uruldu, boru ötdü*” şəklində də ifadə olunur. Döyüşə başlayanda isə oğuzlar “*gümbur-gümbur nəqaralar döğülər. Burması altın tac borular çalırlar*” (KDQ 2004: 50). Döyüşdən qabaq “*gümbur-gümbur nəqaraların döyülməsi, boruların çalınması*” hər b mərasiminə qazax qəhrəmanlıq dastanı olan “Koblantı batır” dastanında da rast gəlinir. Bu bir tərəfdən orduya döyüşə başlamaq əmri idisə, digər tərəfdən düşmən cərgələrində vahimə, çəşqinlik yaratmaq məqsədi daşıyırdı. “Qazan bəgin tutsaq olub oğlu Uruz çıxardıği boy”da da eyni hadisənin şahidi oluruq: “*Oğuz ərləri alay-alay gəldi. Köpük-köpük davullar, nəqaralar çalındı*” (KDQ 2004: 160). “Bamsı Beyrək boyu”nda da “*gümbur-gümbur nəqaralar döğülür*”, yalnız bundan sonra qoşun döyüşə başlayır, hücumu keçir.

Dastanda müşahidə edilən hər b mərasimlərdən biri də türkün qədim döyüş texnikası ilə bağlıdır. Oğuz qəhrəmanları döyüşdə aypara şəklini almaqla düşməne 3 fərqli istiqamətdən – sağdan, soldan və mərkəzdən hücum edirdilər. Boyların

məzmunundan məlum olur ki, mərkəzdə hər zaman Qazan xan özü döyüşürdü. Dastanın ikinci boyunda oxuyuruq ki, “Daş Oğuz bəgləri ilə Dəli Dondar sağdan dəpdi. Cılasın yigitləri ilə Qaragünə oğlu Qarabudaq soldan dəpdi. İç Oğuz bəgləri Qazan dopa dəpdi”. Bu döyüş nizamından məlum olur ki, ordunun sağ cinahı Daş Oğuzun nəzarətində idi. Sol cinaha və mərkəzə isə İç Oğuzlar nəzarət edirdi. “Bamsı Beyrək boyu”nda da biz həmin nizamın şahidi oluruq. Qazan mərkəzdə Şöklü Məliyi atdan yerə salır. Sağda Dəli Dondar Qara Təkürü qılınclayır. Solda Qara Budaq Qara Arslan Məliyi atından yerə salır.

Dastanda müşahidə olunan döyüş rituallarından biri də “qırım”la bağlıdır. Buna dastanın bir neçə boyunda rast gəlirik. Döyüş meydanında qarşılaşan iki tərəfdən adlı-sanlı, tanınmış qəhrəmanlar özlərinə döyüşmək üçün qarşı tərəfdən rəqib seçərdilər. Bu qarşılaşma döyüş başlamazdan əvvəl keçirilirdi, adətən, döyüşün müqəddaratını həll edirdi. İki sərkərdə, qoşun başçısı arasında baş tutan bu döyüşdə məğlub tərəfin əsgərləri döyüşü davam etdirməzmiş. “Dədə Qorqud”da bu hadisəyə sonuncu boyda şahid oluruq. Aruz özünə qırım(rəqib) kimi İç Oğuzdan Qazanı seçir. Daş Oğuzdan olan Əmran İç Oğuzdan rəqib kimi Tərsuzamışı seçir. Daş Oğuzdan olan Alp Rüstəm də özünə qırım kimi Ənsə qoca oğlu Oqçını seçir (KDQ 2004: 169). Qazanla Aruz qarşılaşmasında Qazan Aruzu məğlub etdikdən sonra Daş Oğuz bəyləri döyüşü davam etdirməyib Qazandan aman diləyirlər. “Qazılıq qoca oğlu Yegnək boyu”nda da Bayındır xandan “aqın” diləyən Qazılıq qoca Düzmürd qalasına gəlib döyüşə başlayır. Qalanın təkuru qaladan çıxıb döyüşmək üçün özünə ər diləyir. Təkbətək döyüşdə Qazılıq qocanı məğlub etdikdən sonra oğuz igidləri döyüşü davam etdirmir.

“Qazan xanın evi yağmalandığı boy”da da Qazan düşməndən anasını istəyəndə kafir Qazana belə cavab verir ki, “...qarıcıq ananı gətirmişiz. Sana verməziz, Yayxan Keşiş oğluna verəriz. Yayxan Keşiş oğlundan oğlu doğar. Biz anı sana qırım qoruz” (KDQ 2004: 48). Boyun məzmunundan da görüldüyü kimi, kafir Qazanı alçaltmaq üçün deyir ki, anası Yayxan Keşiş oğlundan oğul doğsa, onu Qazana qırım qoyacaqlar. Dastanın digər boylarında da düşmən tərəfindən qardaşın qardaşa(Əgrək və Səgrək), atanın oğula(Qazılıq qoca və Yegnək) qarşı qoyulduğunu görürük. “Uşun qoca oğlu Səgrək boyu”nda düşmən Əgrəyi aldaraq qardaşı ilə savaşıdırmaq istəyir.

Bütün göstərdiyimiz nümunələr deməyə əsas verir ki, “qırım” seçmək ritualı da oğuz qəhrəmanlarının döyüşlə bağlı icra etdikləri rituallardan idi. Ümumiyyətlə, bu qırım ritualıtəkcə türk dastanları üçün yox, bir sıra xalqların qəhrəmanlıq dastanları üçün xarakterik olmuşdur. Bunu düşmənlər də bildiyi üçün ikinci boyda Qazanın anası ilə bağlı yuxarıdakı ifadəni işlədirlər.

Bəkil oğlu Əmran da döyüş meydanında kafirlə üz-üzə gəlir. Kafir Əmranı qorxutmaq istəyir, lakin buna nail ola bilmir. Kafir Əmrandan kim olduğunu soruşanda, Əmran Bəkilin oğlu olduğunu deyir və kafiri təkbətək döyüşə çağırır: “Mən Bəkilin oğluyam, mərə kafir! Bəri gəl, dögüşəlim! – deyir” (KDQ 2004: 142). Kafir təkür da qarşılığında cavab verir ki, “qatlan, mərə qavat oğlu, mən sana

varayım”. Təkbətək döyüşün nəticəsində Allahın da köməyi ilə Əmran kafiri məğlub edir və təkur müsəlman olur. Qalan kafirlər isə bunu biləndə “meydan salub qaçirlar”.

“Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”nda da kafirlə döyüşdə “Selcan xatun at salıb, qırımın basır” (KDQ 2004: 113).

Dastan boylarında rast gəlinən hərbi rituallarından biri də döyüşdən əvvəl qarşı tərəflərin bir-birinə *hərbə-zorba gəlməsidir*. Bu hadisə dastanın “Qazan xanın evi yağmalandığı boy”unda kafirlə çoban arasında baş verir. Kafir çobana təslim olmağı əmr etsə də, çoban təslim olmur kafirin tərəflədiyi atını keçisinə bənzədir. Kafirin altmış tutam göndərini özünün dəyənəyi ilə müqayisə edir. Kafirin qılıncını özünün əyri başlı çovkanı ilə müqayisə edir. Kafirin doxsan oxunu özünün sapanı ilə müqayisə edir (KDQ 2004: 39). “Bəkil oğlu Əmran boyu”nda da biz kafirlə Əmran arasında buna bənzər hərbi-zorbanın şahidi oluruq. Təkur Əmrani Bəkil zənn edir və deyir ki, “əgər gələnin Bəkil olsa, sizdən qabaq mən qaçaram”. Daha sonra gələnin Bəkil olmadığını görəndə kafir təkur Əmrani qorxudub döyüş meydanından qaçırmaq üçün deyir ki, “*yüz adam seçilün, taraqa çatladın, oğlanı qorqudun*” (KDQ 2004: 140). Kafirlər Əmrani qorxutmaq üçün Əmranın al aygırını - arıq, qara polat üz qılıncını - gödək, əlindəki sügüsünü - sınıq, ağ tozlu yayını – qısa, yanındakı yoldaşlarını - çıpaq adlandırır. Əmran isə cavabında deyir ki, “altımda Al aygırım səni gördü, oynar. Qara polat üz qılıncım qının doğrar. Ağca tozlu qatı yayım zarı-zarı inlər. Sadaqda oxum kişin dələr. Yanımda yigitlərim savaşı dilər” (KDQ 2004: 141). Deməli, “*taraqa çatlatmaq*” ifadəsi də döyüşdən əvvəl tərəflərin bir-birini qorxutmaq üçün etdikləri hərbi-zorba kimi başa düşülməlidir.

“Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy”un Vatikan nüsxəsində hərbi mərasimi ilə bağlı “*carhaçılar dögişdi*” ifadəsi işlənir: “Sayılmaqla Oğuz bəgləri dükənsə olmaz, həp gələnin yetdilər... *Küpür-küpür davullar çalındı, borular ötdi. Qiyamətin bir günü qopdu əcəb. Şahbaz atlar yügürdü nalı düşdi, qılıclar çalındı yalmanı düşdi. Oqlar atıldı, dəmrəni düşdi. Sancaqlar götürüldü, carhaçılar dögişdi. Bəg nökarindən, nökar bəgindən ayrı düşdi*” (Ergin 1994: 114). “*Carhaçılar dögişdi*” ifadəsində türk əski döyüş sisteminin izi ifadə olunmuşdur. *Carhaçılar* döyüşdə, hərəkət halında olan türk ordusunun önündə gedən seçilmiş, xüsusi süvari dəstələrdən təşkil olunurdu. Bu dəstələr əsas ordudan bir qədər qabaqda gedirdi və əsas vəzifəsi aramsız hücumlarla düşməni yarmaq, döyüşü daha da qızışdırmaq idi.

Dastan boylarında döyüş ritualı ilə bağlı daha bir maraqlı məqam “*oğuz bəgləri qalaba toyum oldu*” ifadəsi ilə bağlıdır. Bu ifadə dastanın bir neçə boyunda – “Salur Qazanın evi yağmalandığı boy” (qalın oğuz bəgləri toyum oldu) (KDQ 2004: 50), “Daş Oğuzun İç Oğuzla asi olduğu boy”da (yigit bəglər toyum oldu; Vatikan nüsxəsində “yigit bəglər qalaba toyum oldu”, “Uşün qoca oğlu Səgrək boyu”nda (qalaba toyum oldu), “Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boy”da (qəza mübarək oldu. Oğuz bəgləri toyum oldu) (KDQ 2004: 93).

Göründüyü kimi, boylarda işlənən bu ifadə məhz döyüşlə bağlı icra olunan ritualın dastandakı poetik ifadə şəklidir. Professor Əfzələddin Əsgərov “*toyum oldu*” ifadəsi ilə bağlı qeyd edir ki, bu ifadə qədim döyüş mərasiminin dastanımızda daşlaşmış qalığıdır. Mərasimin adı saxa yaddaşında “tuom” şəklindədir və hərbi yürüşlərdən qabaq keçirilən mərasim idi (Dədə Qorqud.elmi-ədəbi jurnal 2006\1: 3-9). Biz bu ifadənin hərbi mərasimi ilə bağlı olması fikrində professor Ə.Əsgərovun fikri ilə razılaşıırıq, lakin bu hərbi mərasiminin hərbi yürüşlərdən öncə yox, hərbi yürüşlərdən sonra təşkil edildiyini düşünürük. Məsələn, “Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boy”da bu ifadə “qəza mübarək oldu” ifadəsindən sonra işlənir. Digər boylarda da oğuz igidləri qələbə çalıb düşməni məğlub etdikdən sonra “*oğuz bəgləri toyum oldu*” ifadəsi işlənir. Əgər bu ifadə döyüşdən əvvəl işlənən “*kösuruldu*”, “*gumbur-gumbur nəqaralar çalındı*”, “*borılar çalındı*” ifadələri ilə yanaşı deyil, oğuz igidləri döyüşdə qələbə qazandıqdan sonra işlənirsə, deməli, bu hərbi mərasimi döyüşdən əvvəl yox, döyüşdə qazanılan qələbədən sonra icra olunurdu.

Həm “Dədə Qorqud” boylarında, həm də “Koroğlu” dastanında qopuz (saz) qəhrəmanların qılıncı ilə təndir. Oğuz igidi yuxuda olarkən belə qılıncı kimi, qopuzu da öz yanından ayırmırdı. “Uşun qoca oğlu Səgrək boyu”nda Əgrək yuxuda olan qardaşına əlindəki qopuzun hörmətinə toxunmur (KDQ 2004: 151). Hətta tarixi mənbələrdən məlumdur ki, ozanlar hərbi yürüşlərdə də iştirak edərək “ərənləri” vəsf edir, əsgərlərin döyüş ruhunu qaldırırdılar (Əsgər 2013: 167). Deməli, qılınc oynatmaq kimi, qopuz çalmaq da hərbi mərasimin bir parçası hesab olunurdu.

Sonuncu boyda diqqətimizi çəkən daha bir döyüş ritualı Qazan və qardaşı Qaragünə ilə bağlıdır. Döyüş meydanında dayısı Aruzla üz-üzə gələn Qazan xan dayısını məğlub edib atdan yixandan sonra onu özü öldürmür. Qardaşı Qaragünəyə deyir ki, başını kəssin. Bəs nə üçün Qazan Aruzun başını özü kəsmir, qardaşı Qaragünəyə tapşırır? Fikrimizcə, bu da oğuzlar arasında mövcud olan əski hərbi mərasimi ilə bağlı olmuşdur. Bu, daha çox qəhrəmana olan sonsuz etimadın göstəricisi sayılırdı. Və ya bahadırlığının təsdiqlənməsi üçün qəhrəmana yenidən verilən şans kimi də dəyərləndirilir. Dastanda Qazan da bu işi oğlu Uruza tapşırır bilərdi. Bəs nə üçün Aruzu öldürməyi oğluna yox, qardaşına həvalə edir? Ola bilsin, aralarında olan qan qohumluğu səbəbindən gənc Uruz bu işdə tərəddüd edə bilərdi. Qazan məhz buna görə bu işi oğluna yox, qardaşına həvalə edir. Görünür, bu da hansısa qədim hərbi mərasiminin dastanımızda daşlaşan qəlibidir. Dastanda Bəkil də düşmənlə döyüşmək üçün məhz öz yerinə oğlunu göndərir. Məhz öz yerinə göndərir deyirik, çünki belə olmasa, Əmran atasının döyüş paltarlarını geyməzdi, atasının döyüş atını minməzdi və düşmən Əmranı Bəkil zənn etməzdi.

Dastan qəhrəmanlarının döyüşdən sonra icra etdikləri hərbi rituallardan biri də tutduqları *qalaların kilsəsini yixıb, yerinə məscid tikmələri*, uca Allahın adına xütbələr oxutmalarıdır: “*Qalanın kəlisəsini yiqıb yerinə məscit yapıdılar. əziz Tanrı adına qütbə oqutdular*” (KDQ 2004: 77, 124).

Dastan qəhrəmanlarının döyüşdən sonra icra etdikləri hərbi rituallarından biri də *qənimət toplamaqla* bağlı idi. Döyüşdən sonra düşməndən əldə olunan qənimətdən mütləq Bayındır xana da pay çıxılırdı. “Qam Börənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda oxuyuruq: “*Quşun ala qatını, qumaşın arusını, qızın göğcəgini doquzlama çirğab çuxa xanlar xanı Bayındır xana pəncik çıxardılar*” (KDQ 2004: 77). Dastanın “Qazılıq qoca oğlu Yegnək boyu”nda da eyni hərbi mərasiminin şahidi oluruq (KDQ 2004: 124). Oğlu düşməne qalib gəldikdən sonra Bəkil də “*ağ alınlı Bayındır xana pəncik çıxardır*”, pay aparır (KDQ 2004: 143). Deməli, oğuzun hərbi qanunlarına görə, döyüşdən sonra əldə olunan qənimətdən mütləq Bayındır xana ayırırdılar. Dastanın heç bir boyunda oğuz qəhrəmanları aman diləyəne əl qaldırmır. Bu, düşmən belə olsa, türkün hərbi yasında aman diləyəne, çarəsizə əl qaldırmaq yoxdur.

Nəticə: Nəticə olaraq, dastan boylarında döyüşlə bağlı mərasimlərə nəzər saldıqda görürük ki, döyüşdən əvvəl “davullar döyülür, köslər, borular çalınır, alaylar bağlanır”. Oğuz igidləri döyüşdən qabaq mütləq təmiz sudan abdest alır, alınlarını yerə qoyub iki rükət namaz qılır. Dastan qəhrəmanları da düşməne ya toplu halda 3 istiqamətdən hücum edirlər, ya da döyüşdən əvvəl özlərinə seçdikləri “qırımla” (rəqiblə) döyüşürlər və döyüşün taleyini məhz bu həll edir.

Döyüşdə qələbə çaldıqdan sonra oğuz igidləri mütləq “toyum” adlı hərbi mərasimini icra edirlər. Dastan qəhrəmanları düşmən qalasını tutduqdan sonra *kilsələri yıxıb yerinə məscid tikirlər. Tanrı adına xütbə oxudurlar.*

Döyüşdən əldə olunan qənimətdən mütləq xanlar xanı Bayındır xana da “pəncik çıxardırlar”.

Döyüş əsnasında aman diləyib təslim olan düşməne toxunmazdılar. Əsirlərlə ədalətli davranırdılar. Hətta dastan qəhrəmanları ən xoş günlərində bəzən qulları azad edirlər. Və ən əsası oğuz igidləri düşmən üzərində qələbədən sonra mütləq öz yurdlarına geri qayıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

Aydoğan M (2006). Türk uyqarlığı. İzmir, Umay yayınları, 338 s.

Cəfərov N (1999). Eposdan kitaba. Bakı, Maarif, 220 s.

“Dədə Qorqud kitabı”nda qədim bir hərbi qələbə mərasiminin izi. Bakı, Səda, 210 s.

“Dədə Qorqud”. Elmi-ədəbi toplu (2006\1) // Əsgər Ə. “Qalın Oğuz bəyləri toyum oldu”-

Ergin M (1994). Dede Korkut kitabı. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 375 s.

Əsgər Ə (2013). Oğuznamə yaradıcılığı. Bakı, Elm və təhsil, 340 s

Əsgər Ə (2022). Oğuznamə araşdırmaları (məqalələr). Bakı, Elm və təhsil, 160 s.

Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 s.

Qasımlı M (2003). Ozan-aşıq sənəti. Bakı, Uludağ, 304 s.
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<https://www.sabah.com.tr/sozluk/tarih/suvari-birliklerinden-carhaci>.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 29.10.2023

Son variant: 07.11.2023